

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ СОЛИҚ МАЪМУРЧИЛИГИДА ЭЛЕКТРОН ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ ХУФЁНА ИҚТИСОДИЁТНИ ҚИСКАРТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Тошмаматов У.С.

“Дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологиялари
Технологик парки дирекцияси” МЧЖ резидентлар фаолиятини
мониторинг ва анализ қилиш бўлими, бош менеджери

Аннотация:

Ушбу мақолада, Ўзбекистонда хуфёна иқтисодиётнинг бугунги кундаги ҳолати, хуфёна иқтисодиётга таъсир этувчи омиллар ўрганилган. Солиқ маъмуриятчилигида электрон хизматлар уларнинг хуфёна иқтисодиётга таъсири ва бу борада мавжуд муаммолар тадқиқ этилган. Шунингдек, мақолада солиқ маъмурчилигида электрон хизматлар кўрсатилишини такомиллаштириш орқали хуфёна иқтисодиётни қисқартириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикасининг солиқ маъмурчилигида электрон хизматлар кўрсатилишини такомиллаштириш орқали хуфёна иқтисодиётни қисқартириш масалалари

Калит сўзлар: солиқ, тадбиркорлик субъектлари, солиқ маъмуриятчилиги, хуфёна иқтисодиёт, электрон хизматлар, харид чеки, назорат-касса техникаси, тўлов терминали.

ПРОБЛЕМЫ СНИЖЕНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ В НАЛОГОВОЙ АДМИНИСТРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация:

В данной статье рассматривается современное состояние теневой экономики в Узбекистане, факторы, влияющие на теневую экономику. Электронные услуги в налоговом администрировании были изучены на предмет их влияния на теневую экономику и проблемы, которые существуют в связи с этим. В статье также содержатся предложения и рекомендации по сокращению теневой экономики за счет улучшения предоставления электронных услуг в налоговом администрировании

Ключевые слова: налог, хозяйствующие субъекты, налоговое администрирование, теневая экономика, электронные услуги, товарный чек, кассовый аппарат, платежный терминал.

PROBLEMS OF REDUCING THE SHADOW ECONOMY BY IMPROVING THE PROVISION OF ELECTRONIC SERVICES IN THE TAX ADMINISTRATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract:

This article examines the current state of the shadow economy in Uzbekistan, the factors affecting the shadow economy. Electronic services in tax administration have been studied for their impact on the shadow economy and the problems that exist in this regard. The article also contains suggestions and recommendations to reduce the shadow economy by improving the provision of electronic services in tax administration.

Keywords: tax, business entities, tax administration, shadow economy, electronic services, goods receipt, cash register, payment terminal.

Бугунги кунда хуфёна иқтисодиётга қарши кураш дунёнинг кўплаб мамлакатларида долзарб муаммолардан бири сифатида эътироф этилади. Шу билан бир қаторда, Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётида ҳам хуфёна иқтисодиётнинг кўлами юқори даражада сақланиб қолмоқда.

Хуфёна иқтисодиёт нафақат иқтисодий ижтимоий тузилмалар, жамиятдаги иқтисодий муносабатларни ўз ичига олувчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий воқелик, балки, аввало, жамият томонидан назорат қилиб бўлмайдиган, мамлакат аҳолисининг бир қисмини ташкил қилувчиларнинг шахсий ва гуруҳий манфаатларини қондириш, яъни катта миқдорда қўшимча даромад (фойда) олишни кўзлаб давлат органлари бошқаруви ва назоратидан яширган ҳолда, давлат ва нодавлат мулкидан ҳамда иқтисодий бойлик, тадбиркорлик қобилиятидан жиноий йўл билан фойдаланишдир.

Мамлакатимизда бизнес учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари кафолатларини мустаҳкамлаш ва уларга қўшимча қулайликлар яратиш орқали яширин иқтисодиёт улушини камайтириш чоралари кўрилмоқда.

Шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг алоҳида Фармони¹ билан Мамлакатимизда фаровонлигини янада ошириш, иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш борасида бошланган ислохотларни изчил давом эттириш мақсадида **2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси** тасдиқланди. Ушбу Тараққиёт Стратегия билан норасмий секторда бандликни камайтириш бўйича тегишли стратегия лойиҳасини ишлаб чиқиш, бунда яширин иқтисодиётни қисқартиришда жамоатчилик

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

ролини ошириш ва норасмий секторда банд бўлган аҳоли ўртасида ижтимоий ҳимояни таъминлаш юзасидан тарғибот ишларини олиб бориш вазифаси белгилаб берилди.

Шундан келиб чиқиб, солиқ тизимида ҳам замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этган ҳолда, солиқ тўловчиларга мажбуриятларини ихтиёрий бажаришга шароит яратиш ҳисобига солиқ йиғимларини ошириш, шунингдек, инсон аралашувини чеклаш, қарор қабул қилиш жараёнини автоматлаштириш ва ягона стандартлари жорий этиш мақсадида махсус стратегия белгиланди.

Мазкур стратегияни амалга оширишнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагилар ҳисобланади:

Жумладан, Давлат солиқ хизмати органлари ва солиқ тўловчилар ўртасида ўзаро алоқани масофавий тарзга ўтказиш, барча иштирокчилар ўртасидаги муносабатларни ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш орқали тўлиқ автоматлаштириш ва интерактив давлат хизматлари сонини кенгайтириш; давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ахборот тизимлари билан электрон ҳамкорлик орқали ахборот алмашинувини самарали ташкил этиш ҳамда бу борада мавжуд муаммоларни бартараф қилишдир.

Бугунги кунда интернет тармоғи орқали нафақат давлат хизматлари, балки интернетнинг ажралмас қисми ҳисобланган ижтимоий тармоқларнинг ривожланишига ҳам олиб келди, натижада фуқароларимиз ўзаро суҳбатлашиш, маълумот алмашиш, радио, телевидение, олди-сотди, электрон биржа савдолари, онлайн ўқиш, реклама ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланишни бошлади.

Бу эса бир вақтда интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда солиққа тортилмаган ҳамда солиқ базасини топиш ва солиқ солиш механизми йўқлигидан фойланган фуқароларимиз интернет ресурсларни актив қўллаган ҳолда даромад олишига олиб келди. Ушбу пул оқимларини, даромад манбаларини назорат қилиш ҳамда тегишли тартибда уларни солиққа тортиш механизмлари бугунги кунда Солиқ кодексида ўз аксини топмаган. Фақатгина интернетда ижтимоий тармоқлардан фойланган ҳолда даромад топган жисмоний шахслар тегишли тартибда жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғини тўлашлари кўрсатиб ўтилган ҳолос.

Ушбу олинаётган даромадлар солиқ органларида кўринмайди, шу сабабли бу фуқароларни олаётган даромадларини солиққа тортишнинг имконияти йўқ, бўлган тақдирда ҳам уни исботлаш тизими яратилмаган.

Жумладан, оддий “**Telegram**” ижтимоий тармоғидан фойдаланувчиларни олсак, бу ерда **канал, бот ва гурӯҳлар** тузган ҳолда фойдаланиш ёки ишлатиш мумкин, фуқаро шундай қулай имкониятлардан фойланган ҳолда бепул реклама ишини, товарларни олди-сотди, хизмат кўрсатиш, онлайн ўқиш, маслаҳатлар, бугунги кунда эса жуда фаоллашган олди-сотди ва етказиб бериш хизмати амалга ошириб келмоқда, хизмат

ҳақини эса “Click” ёки “Payme” электрон тўлов воситалари орқали жисмоний шахсларнинг шахсий банк пластик карточкаларига қабул қилмоқда.

Бугунги кунда, ижтимоий тармоқларда бунақа хизмат кўрсатувчилар жуда кўп, шу қаторда қонуний тарзда давлат рўйхатидан ўтган тадбиркорларга қарашли савдо шахобчаларидан фуқаролар маҳсулот харид қилиб, тўловни пластик картаси олқали тўламоқчи бўлса, тадбиркор тўловни терменал орқали қабул қилмасдан, ҳар-хил баҳоналар билан тўловни “Click” орқали шахсий пластик картасига ўтказиб олмоқда, сабаби товар айланма маблағларини ҳисоб рақамига кўрсатмаслиги, натижада солиқ базасини камайтиришга ва солиққа тортилмаган даромад олишга олиб келади. Ваҳоланки солиқ органларида солиққа тортилмаган даромадларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва солиққа тортиш механизими етарлича эмас.

Биргина “Telegram” ижтимоий тармоғи орқали реклама хизматини кўрсатувчи айрим каналларда 100 мингдан ортиқ обуначилари бор, бундай гуруҳларда бир кунда юзлаб доимий равишда рекламлар берилиб, худди шундай қонуний фаолият юритадиган тадбиркорлик субъектларига нисбатан бир неча баробар ноқонуний айланма орқали даромад кўришлари мумкин.

Шунингдек, товар олиб сотувчиларни таҳлил қиладиган бўлсак, бугунги кунда фуқаролар интернетда ҳар хил кичкина гуруҳларни очиб (1000 дан 2000 гача обуначилари бор) уйгача етказиб бериш, ёхуд фуқароларнинг почта манзилига юбориш орқали товар олди-сотди ишлари билан шуғулланаётганлар жуда кўпайиб кетмоқда. Бу эса биринчидан фуқароларга қулай бўлса, иккинчидан бозорга, ошхонага ва садо дўконига бориб вақтларини йўқотишмайди, тўловни (хизматни) банк пластик картасидан Click тизими орқали ўтказиб беради.

Масалан, ҳар бир вилоятда ўртача миқдорда 220 та шунақа фуқаролар бор десак, республика бўйича 3 080 ($220 \cdot 14$) тани ташкил қилади, улар 15 фоиз устама нарх қўяди деб ҳисобласак ва бир кунда ўртача 5 млн.сўм савдо қилса, шундан 85 фоизи маҳсулот таннархи ҳисобланади, яни 4 250,0 минг.сўм.

Таҳлил қилсак, улар бир кунда **15 млрд. 400 млн. сўм** ($3080 \cdot 5$ млн.сўм), **бир ойда 462 млрд.сўм** (15 млрд. 400 млн. сўм $\cdot 30$) товар айланмасини амалга оширади, шу қаторда маҳсулот таннархини аниқласак, солиққа тортиладиган база шакилланади ва 4 фоизли солиқ ставкасида солиққа тортамыз, шундан 392,7 млрд.сўм (462 млрд.сўм $\cdot 85/100$) маҳсулот таннархи, қолган 69,3 млрд.сўм товар таннархига қўйилган устама ҳисобланади, натижада **2,8 млрд.сўм** ($69,3$ млрд.сўм $\cdot 4\%$) солиқлар бюджетга қўшимча ҳисобланмасдан ва тўланмасдан қолмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, фуқароларни пластик картасига келиб тушадиган иш ҳақи ва бошқа суммаларни тўлов мақсади, келиб тушган пул миқдори орқали таҳлил қилиш, бир ойга ўртача 10 тагача ҳолатда **5 млн.сўмдан** ортиқ (иш ҳақидан ташқари) келиб тушган пул маблағларидан юқори қисмини **2 фоизли** солиқ ставкасида солиққа

тортиш тизимини жорий қилиш орқали хуфёна иқтисодиётни қисқартириш ҳамда солиқ базасини кенгайтиришга эришиш мумкин.

Хулоса қилиб айтидиган бўлсак, жисмоний шахсларнинг пластик карточкаларидаги транзакцияларни таҳлил қилиш ҳамда солиққа тортиш мақсадида давлат солиқ хизмати органлари тизимида алоҳида бўлинма ташкил қилиш лозим бўлади.

Энди Тошкент шаҳри, “O‘rikzor savdo kompleksi” МСНЖ да бозор ҳудудида тадбиркорлик субъектлари ва харидорлар учун яратилган шарт-шароитлар, бозор инфратузилмаси, хизмат кўрсатиш ҳолати ҳамда ижтимоий-иқтисодий муаммолар ўрганилиб, уларни бартараф этиш юзасидан таклифлар ва амалий тавсияларга эътибор қаратадиган бўлсак:

1-Муаммо.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 октябрдаги “Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида назорат-касса техникасидан фойдаланишни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5252-сон қарорига мувофиқ, нақд пул тушумига эга бўлган тадбиркорлик субъектлари томонидан 2022 йил 1 январдан “Online” назорат касса машинасини ўрнатилиши мажбурийлиги белгиланган. «O‘rikzor savdo kompleksi»да фаолият кўрсатувчи тадбиркорлик субъектлари томонидан “Online” назорат касса машинасини харид қилиши бўйича белгиланган тўловни тўлаш ва ҳар ойлик абонент тўловини амалга ошириш юзасидан зиддиятли вазиятлар келиб чиқмоқда.

Маълумот учун:

ўрганишлар натижасида “O‘rikzor savdo kompleksi” ҳудудида фаолият кўрсатаётган нақд пул тушумига эга булган тадбиркорлик субъектлар сони 2000 тага яқин бўлиб, 2022 йил 7 февраль ҳолатига ҳақиқатда 35-40 фоизи хўжалик юритувчи субъектлар томонидан онлайн назорат касса машинасидан ва хумо карталари учун тўлов терминалларида амалда фойдаланилмаслик ҳолатлари мавжуд.

Солиқ кодексининг 221-моддасига мувофиқ, Назорат-касса техникасининг ва (ёки) ҳисоб-китоб терминаллариининг қўлланилиши мажбурий бўлгани ҳолда, уларни қўлламасдан савдони амалга оширганлик ва хизматлар кўрсатганлик, худди шунингдек сотиб олувчига квитанциялар ёзиб бериш, талонларни, чекларни ёки уларга тенглаштирилган ҳужжатларни бериш мажбурий бўлгани ҳолда бундай ҳужжатларни бермасдан товарларни реализация қилганлик ва хизматлар кўрсатганлик, шунингдек ҳисоб-китоб терминаллари орқали тўловларни қабул қилишни рад этганлик — **беш миллион сўм** миқдорида жарима (молиявий) қўлланилиши белгиланган.

Бугунги кунда тадбиркорлик субъектлари “Online” назорат касса машинаси сотиб олиш учун 3 500,0 минг (уч миллион беш юз минг) сўмга шартнома асосида харид қилиши ва ҳар ойлик **100 минг сўм** миқдорида абонент тўловини амалга ошириши лозим. Бу эса

тадбиркорларга солиқ юкини кўтарилишига ва молиявий фаолиятига салбий таъсир қилмоқда. Ушуб муаммо республиканинг бошқа ҳудудлари ва бозорларида ҳам бундай ҳолатлар мавжуд.

Таклиф: Солиққа оид ҳуқуқбузарликни камайтириш ва тадбиркорлик субъектларига қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш мақсадида, белгиланган ҳар ойлик абонент тўлови миқдорини чораклик тўлаш тартибини жорий этиш ва тўлов миқдорини 50 фоизга пасайтириш лозим.

2-муаммо. Савдо ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида назорат-касса техникасини ва ҳисоб-китоб терминаллари қўллаш тартибини бузганлик, нақд пул маблағлари ёки пластик карточкалар бўйича тўлов шаклига қараб нархларни сунъий равишда оширганлик ёки пасайтирганлик, тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтмасдан амалга оширганлик, шунингдек, идентификация қилиш воситалари билан мажбурий рақамли маркировка қилиш назарда тутилган маҳсулотларда қалбаки маркировка қўлланилганлик ёки маркировка мавжуд эмаслиги бўйича солиққа оид ҳуқуқбузарликлар содир этилганида истеъмолчилар томонидан мобил илова орқали электрон тарзда мурожаат этишлари учун етарлича шароитлар яратилмаган.

Маълумот учун:

“O‘rikzor savdo kompleksi” ҳудудида жойлашган савдо нуқталарида **атиги 10 фоизида**, яъни савдо ва хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи ҳар бир тадбиркор ўзининг савдо дўкони олдида ёки кўринадиган жойда **QR-коди** ёпиштирилиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 октябрдаги “Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида назорат-касса техникасидан фойдаланишни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5252-сон қарорига мувофиқ, **2022 йил 1 январдан бошлаб** чакана савдо, умумий овқатланиш ва аҳолига маиший хизмат кўрсатиш объектларида харидни амалга оширган ва ушбу харидни солиқ органларининг махсус мобил иловасида харид чекининг фискал белгисини матрицали штрих код (QR-код) ёрдамида сканерлаш орқали рўйхатдан ўтказган жисмоний шахсларга уларнинг банк карталарига ой якуни билан харид суммасининг **1 фоизи** республика бюджетидан қайтарилиши белгиланган.

Нazorat-касса техникасини ва ҳисоб-китоб терминаллари қўллаш тартибини бузганлик, нақд пул маблағлари ёки пластик карточкалар бўйича тўлов шаклига қараб нархларни сунъий равишда оширганлик ёки пасайтирганлик, тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтмасдан амалга оширганлик, шунингдек, идентификация қилиш воситалари билан мажбурий рақамли маркировка қилиш назарда тутилган маҳсулотларда қалбаки маркировка қўлланилганлик ёки маркировка мавжуд эмаслиги тўғрисида солиқ органларига махсус дастур орқали хабар берган жисмоний шахсларга, ушбу маълумот асосида ўтказилган текшириш якунига кўра ҳуқуқбузарлардан ундирилган жарима суммаси ҳисобидан назорат-касса техникасининг ва (ёки) ҳисоб-

китоб терминаллари кўллამасдан савдони амалга оширганлик ва хизматлар кўрсатганлик бўйича белгиланган жаримнинг 20 фоизи миқдорида мукофот тўланиши белгиланган.

Таклиф: Солиққа оид ҳуқуқбузарликлар содир этилишини олдини олиш, истеъмолчилар ҳуқуқларини янада ҳимоя қилиш ва улар томонидан мобил илова орқали электрон тарзда мурожаат этишлари учун етарлича шароитлар яратиш мақсадида, барча савдо шахобчаларида **QR-коди** ёпиштирилишини тўлиқ таъминлаш. Шунингдек, бозор ҳудудида ўрнатилган электрон маълумотлар мониторларда солиққа оид ўзгаришлар, фуқароларнинг иқтисодий саводхонлигини ошириш, мурожаат этиш тартиб-қойдалари ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган видеороликларни доимий равишда намойиш этиб борилишини таъминлаш.

Умумий хулоса қиладиган бўлсак, ҳуфёна иқтисодиётга сабаб бўлаётган омиллардан бири, бу тадбиркорлик субъектлари (асосан савдо ва умумий овқатланиш) билан муносабатда бўлувчи шахсларнинг харид чекини талаб қилмаслиги ҳисобланади. Бу, ўз навбатида, тадбиркорлик субъектлари орасида носоғлом рақобат муҳитининг шаклланишига олиб келади. Агар ҳар бир истеъмолчи томонидан чек талаб қилинса, ҳуфёна иқтисодиёт улуши қисқариши баробарида, солиқлардан бўйин товлаш ҳолатлари камайиб, бюджет тушумлари ошиб боради. Натижада мамлакат иқтисодиёти ривожланади.